

Oliy ta'lim muassasalarida kafedralar shakllanishi va rivojlanishi tarixi

Djalalov Baxromjan Begmurzayevich –

Farg'ona davlat universiteti

Maktabgacha ta'lim kafedrası mudiri,

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

E-mail: b_djalalov1989@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7895-917X>

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida kafedralarning vujudga kelishi, tarixiy shakllanish bosqichlari hamda zamonaviy oliy ta'lim tizimidagi o'rni yoritilgan. Kafedralarning Yevropa klassik universitetlari tajribasi asosida rivojlanishi, sovet davridagi faoliyat xususiyatlari va O'zbekiston oliy ta'lim tizimidagi taraqqiyot jarayoni tahlil qilingan. Kafedralarning ta'lim, ilmiy-tadqiqot va metodik faoliyatni uyg'unlashtiruvchi asosiy akademik bo'g'in sifatidagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, kafedra, universitet, ilmiy-tadqiqot faoliyati, akademik tuzilma, ta'lim tarixi.

История формирования и развития кафедр в высших учебных заведениях

Аннотация. В статье рассматриваются процессы становления и исторического развития кафедр в высших учебных заведениях, а также их роль в современной системе высшего образования. Проанализированы особенности формирования кафедр на основе опыта классических европейских университетов, их развитие в советский период и современное состояние в системе высшего образования Республики Узбекистан. Обоснована значимость кафедры как основного академического звена, интегрирующего учебную, научно-исследовательскую и методическую деятельность.

Ключевые слова: высшее образование, кафедра, университет, научно-исследовательская деятельность, академическая структура, история образования.

History of the formation and development of departments in higher educational institutions

Annotation. This article examines the formation and historical development of academic departments in higher education institutions and analyzes their role in the modern higher education system. The study explores the evolution of departments based on the experience of classical European universities, their characteristics during the Soviet period, and their development within the higher education system of Uzbekistan. The importance of the department as a key academic unit integrating educational, research, and methodological activities is substantiated.

Keywords: higher education, department, university, research activity, academic structure, history of education.

KIRISH

Oliy ta'lim muassasalaridagi kafedra – bu shunchaki tashkiliy birlik emas, balki bilim ishlab chiqariladigan, saqlanadigan va avloddan avlodga uzatiladigan intellektual ustaxona. Uning tarixi esa universitetlar tarixidan ajralmas holda shakllangan.

Oliy ta'lim muassasalarida kafedralar tizimi nafaqat ta'lim jarayonini tashkil etuvchi, balki ilmiy-tadqiqot va pedagogik kadrlar tayyorlashning markaziy bo'g'ini hisoblanadi. Kafedralarning rivojlanishi oliy ta'limning ijtimoiy, ilmiy va madaniy ahamiyati bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli kafedralar tarixini o'rganish oliy ta'limning shakllanish va rivojlanish qonuniyatlarini anglashga xizmat qiladi.

Maqolada kafedralarning rivojlanishi uch asosiy bosqichda tahlil qilinadi:

1. O'rta asr Yevropa universitetlari tajribasi va dastlabki shakllanish davri;
2. Sovet davrida kafedralarning tizimlashuvi va ilmiy maktablar shakllanishi;
3. Mustaqillik yillarida O'zbekiston oliy ta'limida kafedralarning zamonaviy roli va funksiyalari.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O'rta asr Yevropa universitetlarida (XII–XIII asr) professorlar alohida fan yo'nalishlariga ixtisoslashib, mustaqil ilmiy va pedagogik faoliyat olib borishgan. “Kafedra” atamasi yunoncha kathedra so'zidan kelib chiqib, “ustoz o'rindiqlari” yoki “ilmiy minbar” ma'nosini anglatadi.

1-jadval.

Dastlabki kafedralarning asosiy vazifalari

№	Vazifa	Tavsif	Misol
1.	Ta'lim	Talabalarni fan bo'yicha o'qitish	Parij universitetida teologiya kafedrasi
2.	Ilmiy faoliyat	Mustaqil tadqiqotlar olib borish	Bolonya universitetida huquqshunoslik tadqiqotlari
3.	Metodik ish	O'quv materiallarini shakllantirish	O'quv qo'llanmalar va dars dasturlari yaratish

XVII–XIX asrlarda Yevropada klassik universitet modeli rivojlandi. Gumboldt universitet modeli kafedralarning ilmiy-tadqiqot va ta'lim jarayonini uyg'unlashtiruvchi

asosiy markazga aylanishiga xizmat qildi. Fanlarning tarmoqlanishi natijasida yirik kafedralar tarkibida tor ixtisoslashgan kafedralar tashkil etildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Kafedralarning tarixiy taraqqiyotida ularning funktsional vazifalari ham bosqichma-bosqich takomillashib borgan. Dastlab kafedra faqat ma'lum bir fanni o'qitishga mas'ul bo'lgan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan u ta'lim, ilmiy-tadqiqot va metodik faoliyatni birlashtirgan kompleks tizimga aylandi. Ayniqsa, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida fanlarning tarmoqlanib borishi natijasida yirik kafedralar negizida yangi, tor ixtisoslashgan kafedralar tashkil etildi. Bu holat ilmiy bilimlarning chuqurlashuvi va akademik mehnat taqsimotining kuchayganidan dalolat beradi.

Sovet davrida kafedralar faoliyati qat'iy me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida tartibga solindi. O'quv rejalari, fan dasturlari, professor-o'qituvchilarning yuklamasi va ilmiy-tadqiqot ishlari markazlashgan holda boshqarildi. Shu bilan birga, kafedralar yosh ilmiy kadrlarni tayyorlashda muhim rol o'ynadi: aspirantura, keyinchalik magistratura va doktorantura tizimlari aynan kafedralar bazasida faoliyat yuritdi. Har bir kafedra o'z ilmiy yo'nalishiga mos ilmiy maktabni shakllantirishga intildi, bu esa uzluksiz ilmiy an'ananing vujudga kelishiga xizmat qildi.

Mustaqillik davrida oliy ta'lim tizimidagi islohotlar kafedralar faoliyatiga yangi mazmun bag'ishladi. Akademik erkinlikning kengayishi kafedralarga o'quv dasturlarini takomillashtirish, xorijiy tajribalarni joriy etish va fanlararo integratsiyani kuchaytirish imkonini berdi. Zamonaviy bosqichda kafedralar nafaqat bilim beruvchi, balki innovatsion, tahliliy va loyihaviy faoliyat markazi sifatida qaralmoqda. Shuningdek, raqamli texnologiyalar kirib kelishi kafedralar tarixida yangi sahifani ochdi. Masofaviy ta'lim, elektron o'quv resurslari, raqamli laboratoriyalar va ilmiy ma'lumotlar bazalaridan foydalanish kafedra faoliyatining an'anaviy shakllarini tubdan o'zgartirdi. Bugungi kafedra – bu auditoriya bilan cheklanib qolmaydigan, global ilmiy-ta'lim makoniga ulangan ochiq tizimdir.

Tarixiy nuqtayi nazardan qaralganda, kafedralar oliy ta'lim muassasasining ichki tuzilmasi sifatida jamiyat taraqqiyoti, fan rivoji va davlat ta'lim siyosati bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Ularning evolyutsiyasi bilimga bo'lgan ehtiyoj, ilmiy tafakkur darajasi va pedagogik yondashuvlar o'zgarishini aks ettiradi. Shu bois kafedra tarixini o'rganish – oliy ta'lim tizimining mohiyatini anglashga olib boradigan muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Sovet davrida kafedralar o'quv rejalari va fan dasturlarini markazlashgan tarzda boshqarib, aspirantura va doktorantura tizimlarining asosiy ilmiy bazasiga aylandi. Har bir kafedra o'z ilmiy yo'nalishida mustaqil tadqiqot olib borish bilan birga, o'quv jarayonini ham tartibga solgan. Sovet davrida kafedralar ta'lim va ilmiy faoliyatni integratsiyalashgan holda amalga oshiradigan asosiy akademik bo'g'in sifatida shakllandi.

2-jadval.

Sovet davridagi kafedralar vazifalari

№	Vazifa	Tavsif
1.	Ta'lim	Talabalarni mutaxassislik bo'yicha tayyorlash
2.	Ilmiy-tadqiqot	Fan yo'nalishlari bo'yicha loyihalar va dissertatsiyalar
3.	Kadrlar tayyorlash	Aspirantura va doktorantura tizimi
4.	Metodik ish	O'quv dasturlari va qo'llanmalarni ishlab chiqish

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida kafedralar XX asr boshlaridan shakllana boshladi. Mustaqillik yillarida ta'lim islohotlari kafedralarning funksional imkoniyatlarini kengaytirdi: innovatsion ta'lim texnologiyalari, xalqaro hamkorlik va fanlararo integratsiya.

Hozirgi kunda kafedralar:

- ta'lim sifatini oshirish;
- ilmiy-tadqiqot va innovatsion loyihalarni rivojlantirish;
- raqamli va masofaviy ta'limni joriy etish;
- xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va fanlararo integratsiya jarayonlarini boshqarishda yetakchi rol o'ynaydi.

Kafedraning zamonaviy faoliyati:

- Ta'lim: darslar, seminarlar, onlayn kurslar
- Ilmiy-tadqiqot: loyihalar, maqolalar, konferensiyalar
- Metodik: yangi o'quv dasturlari, elektron resurslar
- Xalqaro hamkorlik: stajirovkalar, loyihalar, konferensiyalar

XULOSA

Tarixiy tahlil shuni ko'rsatadiki, kafedralar oliy ta'lim tizimining ajralmas va asosiy bo'g'ini sifatida shakllangan. Ular jamiyat taraqqiyoti, fan rivoji va pedagogik kadrlar tayyorlash bilan uzviy bog'liqdir. Zamonaviy bosqichda kafedralar nafaqat bilim beruvchi, balki innovatsion va ilmiy-tahliliy markaz sifatida oliy ta'lim muassasalarining intellektual salohiyatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdurahmonov A. Oliy ta'lim tizimi va uning rivojlanish bosqichlari. – Toshkent, 2019.
2. Gumboldt V. Universitet va ilm-fan masalalari. – Berlin, 1998.
3. Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent, 1997.
4. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlari. – Toshkent, 2022.
5. Yusupov, M. Kafedralar va ilmiy maktablar: tarixiy tajribalar. – Toshkent, 2021.